

UOT: 821.512.162

Qabil ƏLİYEV

AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli

Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi

qabil-aliev@yandex.ru

CƏNUBİ AZƏRBAYCAN MÖVZUSU “KOMMUNİST” QƏZETİNDƏ (1945-1959)

Açar sözlər: “Kommunist” qəzeti, Cənubi Azərbaycan mövzusu, poeziya, Azərbaycan

Keywords: newspaper “Kommunist”, South Azerbaijan theme, the poetry, Azerbaijan

Ключевые слова: газета «Коммунист», тема Южный Азербайджан, поэзия, Азербайджан

Cənubi Azərbaycan mövzusu “Kommunist” qəzetində 1945-1950-ci illərdə daima diqqətdə saxlanılmış, şair və yazıçılarımızın yaradıcılığında geniş əks etdirilmişdir. Bu əsərlərdə ilk növbədə ikiye bölünmüş xalqımızın nisgili, Cənubi Azərbaycanda yaşayan soydaşlarımızın üzləşdiyi ağır şərait, İran rejiminin onlara qarşı apardığı irtica siyasəti, milli azadlıq ideyalarının boğulması kimi hiss və duyğular əsas mövzulardan idi. Ötən əsrin qırxıncı illərində Böyük Vətən müharibəsi zamanı cənub sərhədlərini möhkəmləndirmək məqsədilə Sovet hökuməti Cənubi Azərbaycana qoşun yeridir. Bu qoşunların tərkibində Azərbaycanın görkəmli yazıçı və şairləri də Təbrizə göndərilir, orada siyasi iş aparır, əsərlərini qəzet və jurnallarda çap etdirərək xalqı birlik və azadlıq uğrunda mübarizəyə səsləyirdilər. Lakin Stalin rejiminin dəstək göstərdiyi Seyid Cəfər Pişəverinin (1892, Ərdəbil – 1947, Bakı) rəhbərliyi ilə qüvvətlənən milli azadlıq hərəkatı qəfildən İranın irtica rejimi ilə təkbəşinə buraxıldı. Qısa müddətdə xalqın mübarizə əzmini oyadan, müstəqillik ideyalarını coşdurən Milli hökumət köməksiz qaldı. Sovet ordusu İrandan çıxarıldı və Milli hökumətin rəhbərlərinə, tərəfdarlarına qarşı təqiblər, sui-qəsdlər başlandı.

“Milli hökumət qısa vaxtda Sovetlərin yardımı ilə teatr, filarmoniya, universitet yaratdı, ana dilində nəşriyyat və qəzetlər təsis etdi. Cənubi Azərbaycanda ilk azad seçkilər keçirildi və Məclis yaradıldı. 1941-1946-cı illərdə Cənubda gedən siyasi proseslər Şimaldakı sovet mətbuatında da geniş işıqlandırılır, Sovet Azərbaycanı xalqının ürəyindən xəbər verirdi. Məhz bu hərəkatın təsiri ilə 1945-1960-cı illərdə Şimalda da milli ovqatların yüksəlişi müşahidə olundu” [1, s.10].

İranda qurulan Milli hökumətin dövründə Azərbaycandan getmiş ziyalıların fəaliyyəti yüksək qiymətləndirilirdi: “1941-46-cı illərdə Güneydə hökumətin qurulması, intibahın başlandığı dövrdə Şimali Azərbaycandan getmiş ziyalıların rolu haqqında çox danışmaq olar. Mirzə İbrahimov ora gedib, Qulam Məmmədli, Mehdi Hüseyn, Cəfər Xəndan, Əli Vəliyev, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza orada olublar, qəzet, jurnal buraxıblar” [2]. Bəli, həmin dövrdə – “1945-46-cı illərdə Milli hökumət yaradıldığı zaman ana dilinə azadlıq verildi, dillərə vurulan “qıfıllar” açıldı, ana dilində məktəblər, Təbriz Filarmoniyası fəaliyyətə başladı və Azərbaycan dilində dərsliklər yazıldı, kitablar nəşr olundu, milli radio işə başladı, qəzet və jurnallar dərc olundu. Mədəniyyətin bütün sahələri, ədəbiyyat bütünlükdə inkişaf etdi. Amma

1946-cı ildə Milli hökumətin süqutundan sonra daha kəskin şəkildə Azərbaycan türkcəsi qadağan olundu” [2].

Qədim ənənələrini yaşadan Azərbaycan xalqı ölkənin mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitində öz dilini, adətini, mənəvi dəyərlərini qoruduğuna görə “hakim rus və fars dairələrinin mürtəce şovinist siyasətinə və qayda-qanunlarına məruz qalsa da, saflığını, özünəməxsusluğunu və mənəvi birliyini saxlamış, assimilyasiya olmamışdır” [3].

Doğrudan da, müharibə illəri və sonrakı dövrlərdə “Kommunist” qəzetində dərc edilən Azərbaycan şairlərinin əsərlərini tədqiq etdikcə yuxarıda qeyd edilən fikirlər bir daha öz təsdiqini tapır. Nə qədər təqiblərə, məhrumiyyətlərə düşər olsalar da, Cənubi Azərbaycan şairləri öz dillərinin saflığını, apardıqları müstəqillik ideyaları uğrunda mübarizələrini bir an belə səngitməyib, zaman-zaman öz sözlərini müxtəlif bədii vasitələrlə xalqa çatdırır, onu sonadək mübarizəyə səsləyirdilər.

İlyas Əfəndiyev “Xəncər” hekayəsində Cənubi Azərbaycanda Milli hökumətin fəaliyyət dövrünün tarixi hadisələrini faktlara əsaslanaraq belə təsvir edir: “Bir ilə yaxın idi ki, Cənubi Azərbaycanda Milli hökumət qurulmuşdu. Dükənlərin üzərindən farsca lövhələr götürülmüş, yerinə Azərbaycan dilində yazılmış lövhələr vurulmuşdu. Küçələrin adları dəyişib azərbaycanca olmuşdu. Adamlar “ana dili”, “Milli hökumət” və “Azərbaycan” sözlərini indi tez-tez və daxili bir məmnuniyyətlə təkrar edirdilər. Elə bil ki, onlar bu sözlərlə öyünür, fəxr edirdilər...” [4, s.275].

“Kommunist” qəzetinin müharibə illəri və ondan sonrakı dövrlərini tədqiq etdikcə yuxarıda qeyd etdiyimiz fikirlər təkcə publisistikada deyil, bədii əsərlərdə də öz əksini tapırdı. Məsələn, Məhəmməd Biriyanın “Vətənim” şeirində qəhrəmanlıq dolu tarixi keçmiş olan xalqımızın igid oğulları xatırlanır. Şair şeirdə, lazım gəlsə, sevdiyi Vətən uğrunda canını belə fəda etməyə hazır olduğunu bildirir:

Qələtək qoy ola hər vaxt sənə səngər vətənim,
Yaşa, ey fəxrli, şövkətli, müqəddəs vətənim!
Sənin uğrunda döyüşlərdə boyansam qanıma,
Ölərəm şən və şərəflə, inan, “uf” demərəm [5].

Yəhya Şeydanın “Qəhrəmanlar yurdu”, Aşıq Hüseyn Cavanın “Gəlir”, Məmmədli Səfvətin “Böyük bayram”, Raziyyə Əli Nişaninin “Azərbaycan”, Mir Mehdi Çavuşinin “İftixar”, Müavinüssoltan Milaninin “Təbrik” və Balaş Azəroğlunun “Azərbaycan” şeirlərində Azərbaycanın tarixən qəhrəmanlar yurdu olmasından, 1920-ci ilin aprelində yeni yaranan Sovetlər respublikasında gedən inkişaf, Şimali Azərbaycanda gedən quruculuq işləri vəsf edilir. Azəroğlunun bir bənd şeirinə nəzər salaq:

Bilsinlər əyilməz o şah vüqarın,
Gözündə heç zaman qəsbkarların.
Gündüz günəşisən bizim diyarın,
Qaranlıq gecənin çırağı sənsən [6].

Bəhs edilən dövrdəki Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının əsas qayəsi xalqa xidmət etmək, vətənin xoşbəxtliyi və səadəti yolunda çalışmaq, vətənpərvərlik ruhunu gücləndirmək, xalqı və vətəni üçün yaşayan idraklı vətəndaşlar yetişdirmək idi. Cənubi Azərbaycan şairləri azadlıq və səadətdən, həyat və gələcəkdən danışarkən

həmişə Stalin və Lenini bəşəriyyətin dostu kimi xarakterizə edirdilər. Bir çox şairlərin şeirlərində Sovet İttifaqı rəhbərlərinə məhəbbət açıq-aydın ifadə edilirdi. Məsələn, Mir Mehdi Çavuşinin misralarında sovet ideologiyasının təsirini görmək mümkündür:

Zülm – Hitlerdən qurtardı öz ana yurdun bu gün,
Birliyin göstərdi ki, dünya boyu xoş barı var.
İndi azad xalqlar məntək deyir: Can Stalin,
Yer üzündə ədlinə insanların iqrarı var [7].

Əlbəttə, bu yazıçı və şairlərin Sovet İttifaqına məhəbbəti, ilk növbədə Şimali Azərbaycanda yaşayan bacı və qardaşlarının əldə etdikləri uğurlar, buradakı yaşayış səviyyəsinin üstünlüyü, ana dilinə, mədəniyyətə, elmə açılan geniş üfüqlər və bir gün aradakı sərhədlərin aradan qaldırılmasına inamlarından irəli gəlirdi. Bu inamı onlarda yaradan sovet rəhbərliyi, təəssüf ki, sonadək cənubi azərbaycanlıların arxasında dayanmadı, ənənəvi rus imperiyasının siyasətinin iç üzü və ya davamı yenə də özünü göstərdi.

Ənvər Məmmədخانlının “Qızıl qönçələr” hekayəsində Cənubi Azərbaycanda əhalinin yaşayış səviyyəsinin aşağı olması, işsizlikdən əziyyət çəkən insanların başına gələn faciələrdən söz açılır. Hekayədə qoca Firuzun faciəsi, nəvəsi Sürəyya ilə bir qarın çörək üçün həyatla apardıqları mübarizə təsvir edilir. Təbrizdə qələmə alınmış hekayədə əslində Cənubi Azərbaycanda yoxsulluq, savadsızlıq və aclıqdan əziyyət çəkən bir ailənin timsalında xalqın düşdüyü ağır vəziyyəti görürük. Oğlu pul qazanmaq üçün gedəndən sonra ondan bir xəbər almayan Firuz kişi çox keçmədən gəlinini də itirir. Nəvəsi ilə birlikdə zirzəmidə ağır şəraitdə yaşayan qoca hər gün gedib bazar yanında dayanıb iş axtarır. Babası şikəst nəvəsini evdə tək qalmasın deyə xalça sexində günü 2 qına (20 qəpik) işə düzəldir. Firuz kişinin qazancı ailənin yalnız çörək və pendirlə təminatına çatırdı. Qışın gəlməsinə baxmayaraq, odun almağa, yaşadıqları yeri isitməyə pulları çatmırdı. Soyuqdan titrəyə-titrəyə yatan Sürəyya da qazandığı pullarla babasına kömək edirdi. Bir qış günü Firuz kişi anbarda yük daşıyıb əldə etdiyi qazancla odun almaq üçün evdən çıxır. Həmin gün hər şey yaxşı getdiyi zaman Firuz kişinin halı qəfildən pisləşir və yığılaraq vəfat edir. Sürəyya da axşam işdən sonra babasının onun dalınca gələcəyini düşünərək gecəni küçədə, qarın altında tək qalır və xəstələnib dünyasını dəyişir. Yazıçı Sürəyyanın yuxularında gördüyü qızılgüllərin açmasını əsərin sonunda qoca nəqqaşın dili ilə belə ifadə edir: “O gün gələcəkdir. Günəş doğacaq, qönçələr açılacaqdır”. Bu sətirldə Ənvər Məmmədخانlı Cənubi Azərbaycanda başlanan milli azadlıq hərəkatının qalib gələcəyinə, hekayədə danışılan hadisələrin bir daha təkrarlanmayacağına əminlik ifadə edirdi [8].

Məmməd Rahimin “Durna” (“Təbriz şeirləri dəftərindən”) şeirində Azərbaycan xalqının ikiyə bölünmüş, hicran dərdi çəkən bir millətin tezliklə qovuşacağına inam ifadə edilir. Şair durnanın köçüb getdiyini görüb “Bəlkə sən də bizim kimi yanırısan, ayrılıq dərdi çəkirsən” deyir:

Yamandır ayrılıq, hicran yamandır.
Biz iraq düşmüşük xeyli zamandır.
Çəkilib sinəmə zülm əliylə dağ.
Nədir bu əsarət, nədir bu fəraq?

Şair inanır ki, bu ayrılıq, həsrət bir gün bitəcək. Durnaya da bu fikirlərini Cənubdakı dostlarına söyləməsini xahiş edir. Bildirir ki, qəmlər yeyib yasa batmaq yetər, vüsal şirin olmaz, hicran olmasa. Məmməd Rahim durnaya sözlərini Cənubdakı qardaşlarımıza çatdırmağı tapşırır, “Deməsən qəlbində qalsın nisgilin, bir də ötməyəsən, qurusun dilin”, – deyə ona qarğış da edir:

Qanatlan, qanatlan, ötüb dağ, meşə,
De ürək sözümü o həsrətkeşə.
Deməsən, qəlbində qalsın nisgilin,
Bir də ötməyəsən, qurusun dilin [9].

Cənubi Azərbaycanın görkəmli şairlərindən olan Məmmədli Səfvət “Bakı səfəri” şeirində bir neçə təbrizli dostu ilə Azərbaycana səfərindən və burada gördüklərindən böyük heyranlıqla söz açır:

Yaşa, Azərbaycan, mərkəzin abad olsun!
İstərəm görməyəsən dərdə bəla, zülmə xətər.
Köhnə sevgim ürəyimdən və gözümdən axdı,
İnci yaşlarla səni süslədim, ey nurlu şəhər!

Məmmədli Səfvətin Bakıda gördükləri onun həmyerlilərinin illərlə xəyal etdikləri cəmiyyətdən də üstün bir yerdir. Burada hamı üçün eyni şərait yaradılıb – qadın və kişi bərabər hüquqludur, hamı işləyir, halal çörəyini qazanır. İnsanlar əməksevərliyi ilə qələbə bayrağını daim zirvələrdə dalğalandırır. Ölkədə mədəni inqilab nəticəsində elm, təhsil günü-gündən inkişaf edir.

Orada göz dikib elmə, biliyə hər insan,
İstər alim ola, istərsə də fəhlə, rəhbər.
Güvənir əqlinə arvad, kişi, pir ilə cavan,
Fikrə ol yerdə, bilin, yaxşıca qiymət verilir [10].

Məmməd Rahimin “Cənublu qardaşlarıma” şeirində Cənubi Azərbaycanda xalqın düşdüyü ağır vəziyyətdən, haqq işi uğrunda mübarizələrdə əzilməsi, səsi çıxanların zindanlara atılmasından söz açılır. Cənubda qayda-qanun axtaranları əzir, torpaq istəyənlərə qəbir verirlər:

Küllük eylədilər gülüstanını,
Əlindən aldılar öz lisanını.
Gömdülər dipdiri məzara səni,
Qovdular diyardan-diyara səni.
Dedin ki: “Millətim, hürriyyətim var,
Tarixi çox qədim ülviyyətim var”.
Dedilər ki: “Unut bu xam niyyəti”,
Adına yazdılar məhrumiyyəti;
Sənin nə bağçan var, nə bir bağın var,
Nə malın, dövlətin, nə torpağın var [11].

Əli Nəzminin “Təbriz” şeirində isə bildirilir ki, Təbrizdə Azərbaycan Demokratik Partiyası yaradılıb. Partiya ölkənin azadlıq və istiqlaliyyəti üçün işə başlamış, məramnamə və müraciətnamə nəşr etmişdir. Şair bildirir ki, Təbriz yenə haqsızlığa qarşı dil açıb dad edir, ədalət, haqq deyib fəryad edir. Əli Nəzmi Təbrizdə insanların başına gətirilən müsibətlərdən söz açır:

Əlindən büsbütün azadlığın almaq dilər şahlıq,
Döyüşkən bir eli qul halına salmaq dilər şahlıq.
Onun dil, ənənə, adətlərini çalmaq dilər şahlıq,
Bu istibdada qarşı etiraz, irad edir Təbriz.

Şair Təbrizdə yaranan bu demokratik ab-havanın İranın siyasi dairələrini narahat etdiyini də bildirir. O, Ehtişam xan və Ziyəddinin qılınc oynadaraq bu inqilabı boğmağa çalışmalarına baxmayaraq, istəklərinə nail ola bilməyəcəklərindən əminlik ifadə edir:

Ona qarşı bugün bəslənsə də ən mürtəcə bir kin
Qılınc oynatsa da yüz Ehtişam xan, yüz Ziyəddin.
Olar firqə müvəffəq, şübhəsiz, xalqı edər təmin
O xoş günlər üçün də hər kəsi irşad edir Təbriz [12].

Əli Nəzmi hər şeyi əlindən alınan insanın qapılarda dilənçilik etməyə məhkum olduğunu dilə gətirərək onların halına acıyır. Zülmə qarşı baş qaldıran Səttarxanı xatırladan şair azadlıq yolunda can verdiyini, zalımdan qisasını almağı tapşırıldığını yada salır.

Məhəmmədəli Biriyanın “Mən ağlaram, gülər o” şeiri Təbrizdə qələmə alınıb. Şair Cənubi Azərbaycan ilə Şimali Azərbaycanı müqayisə edir və “mən ağlaram, gülər o” deyərək qoşmada ikiye bölünmüş xalqın bir yanda sevinc, digər yanda qəm gördüyünü bildirir:

Aşiq oldum ona cavan yaşımda,
Eybi yoxdur kipriyində, qaşında.
Dayanıbdı bir körpünün başında
Ayağında mən ağlaram, gülər o.

Addım-addım dolandıqca hər yanın,
Şadlığından coşur qəlbi insanın.
İkimiz də bir hörmətli ananın
Qucağında mən ağlaram, gülər o [13].

Əli Fitrətin “Mübarək oktyabr” şeirində Rusiyada oktyabr inqilabından sonra azadlıq və səadətə qovuşan xalqın rəhbəri Lenin və Stalinin xidmətlərindən danışılır, bu inqilabın qonşu ölkələrə də təsir göstərməsi arzulanır:

Gözünü aç xab qəflətdən, oyan bir az zaman sən də,
Özünə xidmət et, olma, gözüm, mərd özgəyə bəndə,
Əgər bir ittifaq etsək, olar abad meyhın də,

Şüanın salsa gün, şəbnəm dayanmaz, bil ki, gülşəndə
Səadət istəsən, birlikdədir, vallahi, dünyada.

Mir Mehdi Çavuşinin “Dahi rəhbərə” şeiri də Sovet dövlətinin rəhbərinə ithaf edilib. Şairin günəşə bənzətdiyi rəhbərdən bəşəriyyət ilham alıb deyir:

Bir günəşsən, bəşəriyyət alır ilham səndən,
Var bütün xalqların haqq sözümə imanı.
Sən səadət qapısını açdın əzəldən bəşərə,
Sən çırağban elədin məzlum olan dövrəni [14].

Məhəmməd Biriyanın “Qızıl Moskva” şeirində şairin Moskvaya səfəri, orada gördükləri ilə bağlı təəssüratları qələmə alınıb. Mir Mehdi Etimadin “Müqəddəs bayram” şeirində isə oktyabr inqilabının gətirdiyi dəyişiklikləri öz yurdunda da görmək istəyən şairin hiss və duyğuları verilib:

Bir günəşin camalını ölkələr axtarır görə,
Söylə görüm ki, bu günəş yurdumuza haçan gəlir.

Pürcəmi-ədli qıldırın, xalqi həyata sövq edən,
Şanlı-şərəfli bir bahar, aləmə ərməğan gəlir [15].

Müavinüssoltan Milaninin “Oktyabr bayramı”, Abbas Pənahətin “Oktyabr inqilabına” şeirlərində də SSRİ-də inqilabın gətirdiyi azadlıq, bərabərlik ideyaları təbliğ edilir, Cənubda da inqilabın fayda gətirəcəyinə inam ifadə edilir.

“Ərdəbil şairlərinin Sovetlər İttifaqı zəhmətkeşlərinə məktubu” şeiri oktyabr inqilabının ildönümü münasibətilə qələmə alınıb. Şeirdə dünyanın nizamını dəyişən 1917-ci il inqilabından, Rusiyada xalqların azadlığa, səadətə qovuşmasından danışılır, hər bir ölkədə zəhmətkeşlərin dilə gəlməsindən söz açılır. Balaş Azəroğlu, Əli Tudə, Qulamhüseyn Səbri, Ələkbər Səyyah, H.Abdulla və İbrahim Zakirin imzaladığı məktubda Avropanı faşizm zülmündən azad edən dövlətin hər yerdə məzlumların imdadına çatdığı bildirilir:

Siz verdiniz Avropanın ellərinə qanad, nicat,
Dünya özü faşistlərdən əbədilik oldu azad.
Siz çətdiniz hər ölkədə məzlumların imdadına,
Səs verdiniz insanların ərşə çıxan fəryadına [16].

“Kommunist” qəzetinin “Xaqani Şirvani və Eduard Braun davası” adlı məqalədə Tehran siyasətçilərinin İranda milli azadlıq hərəkatının güclənməsindən narahatlıqları ifadə edilir. Məqalədə qeyd edilir ki, yeni hökumətin qəti tədbirləri və Azərbaycan xalqının milli şüurunun artmasından qorxuya düşən Tehran siyasətçiləri başlarını itirərək gah azərbaycanlıları hədələyir, gah da xoş görünməyə çalışaraq onları İranın fədakar oğulları və istəkli qardaşları adlandırırlar. Tehrandakı Xaqaninin adını daşıyan xiyabanın adını birdən-birə dəyişib ingilis alimi Eduard Braunun adını qoyurlar. Diqqətə çatdırılır ki, İranın hakim dairələri zaman-zaman Azərbaycan adlarını dəyişdirib fars adları qoyublar. “Məsələn, Rzaxan Urmini Rizaiyyə, Acıçayı Təlxrud, Qız körpüsünü Pöldoxtər adlandırıblar. İndi də

Xaqanımızı Eduard Braun etdiniz. Biz bunların hamısını görür və səbəbini anlayırıq” [17].

Təbrizdəki “Şairlər məclisi üzvlərinin İran Azərbaycanı Milli hökumətinə məktubu” adlı mənzum məktubda Şimali Azərbaycanın inkişaf etdiyi, tarlalarda maşınların, traktorların işlədiyi, savadsızlığın ləğv edildiyi, hər yerdə məktəblər açıldığı bildirilir:

Onların böylə tərəqqi etdiyi bir vaxtda biz
Şanlı muxtariyyət aldıq, güldü qəlbən xalqımız.
Məclisi-Milli nümayan oldu güntək ölkədə.
Güldü ellər, güldü tarix, güldü gültək ölkə də.
Seçdi ellər xalq içindən şövalə on bir vəzir,
Olmaya yadlar əlində xalqımız bir də əsir.
Doğma dildə körpələr indi verməkdə səs-səsə,
Ağuşun açmış elə, gəl-gəl deyir hər mədrəsə.
Ey vətən, ey şanlı Azərbaycan, fəxr eylə sən!
Bir də at çapmaz sənə sinəndə heç vaxt hər yetən.
Sən dilərdin belə bir dövrəni çoxdan, ey diyar!
Qoy şüarı firqəmin ölkəmdə olsun payidar!
Qoy məzarından durub əhsən desin sərdarımız! [18]

Göründüyü kimi, Cənubi Azərbaycanda Milli hökumətin yaradılması xalqın illərdən bəri can atdığı arzusuna qovuşması məclis üzvlərinin də xalqla birlikdə olduğunu göstərir. Məktubu “Şairlər məclisi” adından Əli Fitrət, Mir Mehdi Etimad, Hüseyn Səhhaf, Müzəffər Dərvişi, Mir Mehdi Çavuş, Yəhya Şeyda və Balas Azəroğlu imzalamışlar.

Mirzə İbrahimovun “Nakam məhəbbət” romanından təqdim edilən bir parça “Azəroğlu” adlanır. Əsərdə “Qəsri-Qacar” zindanından təzə çıxmış Azəroğlunun sürücü ilə mükəliməsi verilib. Azəroğlu zindanda ona verilən zülmədən, məhbusların başına gətirilən müsibətlərdən söz açır və məhbəsdə olduğu vaxt bütün dinlərin puc və əfsanə olduğu qənaətinə gəldiyini söyləyir. Sürücü, gənc olmasına baxmayaraq, ona dinə qarışmamağı məsləhət görür. Təbrizə getmək istəyən Azəroğluna deyir ki, təbrizlilər ac-susuz qalar, amma onların şərəf və heysiyyətinə toxunmaq olmaz. Sürücü Cahanmərdin Bakıdan mühacir kimi İrana getməsi, həmin dövrdə bütünlüklə azərbaycanlıların sıxışdırılması, mühacirlərin daima izlənməsi və onlarla yerli əhalinin ünsiyyət qurmasına maneçilik törədilməsi acı faktlar kimi təqdim olunur [19].

Osman Sarıvəllinin “Birinci dərs” şeirində Təbriz məktəbində ana dilindəki ilk dərstdən qürur hissi keçirən xalqın sonsuz fərəhindən söhbət açılır. Müəllim ilk dərstdə şagirdə “Azad şəkildə lövhəyə bir söz yaz” deyir. Şagird “vətən” və “ana” sözlərini yazır. İranda o vaxta qədər Azərbaycan dilində tədrisə icazə verilmirdi. Lakin Cənubi Azərbaycanda Milli hökumətin qurulması xalqımızın öz ana dilində tədrisinə şərait yaradır:

Şahın şəkli yoxdur, divarə bax bir,
İndi Səttərxandır seyr edən bizi.
Əziz körpələri görüb sevinir,
Nizami, Füzuli, Saib Təbrizi.

Müəllim şagirdə dedi inamla:
– Gəl yaz, söz azaddır indi ölkədə!..
Gəlib çox həvəslə, çox ehtiramla
Bircə kəlmə yazdı şagird lövhədə.
Tez fərəh götürdü müdavimləri,
Sevincdən parlayan gözlər alışdı,
Kim bilir, kim bilir, nə vaxtdan bəri,
Bu söz bu lövhədə yazılmamışdı? [20]

Aşıq Hüseyn Cavanın “Getmə” qoşması sovet ordusuna ithaf edilib. Məlumdur ki, 1945-ci ildə Cənubi Azərbaycanda milli azadlıq hərəkatını dəstəkləyən İran ərazisindəki sovet ordu birləşmələri bir müddət sonra əsgərlərinə geri çəkilmək haqqında göstəriş verir. Aşıq bu hadisədən təsirlənərək duyğularını dilə gətirir:

Gözümün yaşını tazə silmişəm,
Tazə sevinmişəm, tazə gülmüşəm.
Sevib, seçib, səni arxa bilmişəm,
Artar ürəyimin məlalı, getmə.

Hüseynəm, mən sənsiz necə dözərəm,
Gecə-gündüz fərağında gəzərəm.
Mənə əl qaldırsa düşmə, əzərəm,
Sən mənə öyrətdin bu halı, getmə [21].

Doğrudan da, sovet ordusu Cənubi Azərbaycandan geri çəkildikdən sonra İranın mürtəce hakimiyyət orqanları milli azadlıq hərəkatının rəhbərlərini təqib etmək, həbsxanalara atmaq və ölümə məhkum etmək haqqında göstəriş verir.

Əmin Sadiqin “Füqərə şairi” adlı məqaləsi Həmmal təxəllüsü ilə yazan şair Bayraməli Abbaszadənin həyat və yaradıcılığına həsr edilib. Həmmal 1869-cu ildə Cənubi Azərbaycanın Sərab mahalının Günnü kəndində anadan olub. Atasını Abbas xan rəncbəri olmuş və çox ağır həyat keçirmişdir. Ailəsinin yalnız bir qarın çörəyə xan üçün işləməsi Bayraməli Abbaszadəyə zülmə, əsarətə qarşı nifrət oyadır. Cənubi Azərbaycanın xalq qəhrəmanı Səttarxanın rəhbərliyi ilə milli qurtuluş hərəkatı başlayanda Bayraməli Təbrizə gələrək fədailərə qoşulur. Şair Təbrizdə yaşayaraq Qafqazdan göndərilən inqilabi ədəbiyyatla tanış olur, Sabirin əsərlərini sevə-sevə oxuyur.

1909-cu ilin axırlarında Bakıya köçən Bayraməli Abbaszadə Mirzə Ələkbər Sabirlə şəxsən tanış olur, onun vasitəsilə “Molla Nəsrəddin” jurnalının redaksiyasını tanıyır. Arabir jurnalda şeirlərini çap etdirir.

Səttarxan hərəkatından sonra 1917-1920-ci illərdə Seyid Məhəmməd Pişəverinin rəhbərliyi ilə milli azadlıq hərəkatı bəzi mahallarda yeni üsuli-idarə yaradılmasına səbəb olur. Rza şah Pəhləvi irticası bu dəfə də milli azadlıq hərəkatını boğur. Həmmal (Bayraməli Abbaszadə) həmin vaxtlarda həmyerlilərini təslim olmamağa, mübarizəni davam etdirməyə çağırır:

Qoyma mehtər başında tac olsun,
Füqəralar həmişə ac olsun,
Parçala xətti, qoy tarac olsun,

Qoy onun dərdi lələc olsun.
Yenə qalsın əlində parça cilov,
Pəh çinnəsto mərd baş brov.

Öz taleyindən şikayətlənən şair yoldaşlarına, qardaşına, bacısına həsrət qaldığını dilə gətirir:

Müntəzirdir gözümlə İranda qalan qardaşıma,
Töküb İranın o xan zadələri kül başıma.

Bir dəyən yoxmu mənə, ey qoca pabəstə kişi,
On iki putun tayın altında qalan xəstə kişi.
Nə olar, eylə hücum xan ilə bəy üstə, kişi,
Həsrətim bir neçə müddətdir bacı-qardaşıma,
Töküb İranın o xan zadələri kül başıma.

Həmmal yaradıcılığı Cənubi Azərbaycanın milli qurtuluş hərəkatı ilə sıx bağlı olmuşdur. Həmmal bir zamanlar iştirakçısı olmuş bu hərəkatı daim yaxından izləmiş, onunla yaşamış və şəhinə şeirlər həsr etmişdir. Şair 1926-cı ildə vəfat etmişdir [22].

Seyfəddin Abbasovun (Seyfəddin Dağlı) “Hacı Həsən Ağa Əntiqə fəruş” hekayəsi də Cənubi Azərbaycanda milli azadlıq inqilabının təsiri ilə dəyişən insanların həyatını əks etdirir. Hekayədə əntiq dükanında baş verən hadisələr, inqilab nəticəsində hər yerdə Azərbaycan dilində lövhələrin vurulması, lakin Hacı Həsən ağanın hələ də fars dilində yazılmış lövhəni dükandan sökməyə tələsməməsi təsvir edilir. Getdikcə ticarəti azalan Həsən ağası bir gün kəndlinin birinin eşşəyi ilə dükana gələrək palan almaq istəməsi özündən çıxarır. Həmin gün Hacı lövhəni dəyişdirməyə qərar verir və Azərbaycan dilində yazılmış yeni lövhəni dükanın yuxarı hissəsinə vurur [23].

Cəfər Xəndanın “İran Azərbaycan yazıçıları Stalin Konstitusiyası haqqında” məqaləsində Cənubi Azərbaycan şairlərinin şeirlərindən nümunələr gətirir. Onların sovet konstitusiyasını yüksək qiymətləndirdiklərini, ölkə rəhbərinə məhəbbətlərini ifadə edir. Məhəmməd Biriya, Əli Fitrət, Mir Mehdi Etimad, Mir Mehdi Çavuş, Əli Tudə, Məhəmməd Eymən, Müzəffər Dirəfsi, Fəxrəddin Məhzun, Aşıq Hüseyn Cavan və başqalarının yaradıcılığından gətirilən nümunələr Cənubi Azərbaycanda milli ruhun oyanışına, zülmə, əsarətə qarşı çağırış idi:

Alqış sənə, ey əsrimizin zinəti rəhbər,
Ey xalqların taleyinin tələti rəhbər!
Sən yazdığın ol kütləvi qanuni-əsas
Oldu hüquq azadlığının şanlı binası.
Qəlbimdəki pak niyyəti izhar edirəm mən,
Arzum budur, hər arzuna, rəhbər, çatasan sən.
Bəlkə yetişim mən də, ata, şanlı visala,
Həsrətlə daha baxmayım heç səmti-Şimala.

Məqalə “Təbriz şairlər məclisi” adından Stalin yoldaşa yazılan bir məktubla yekunlaşır:

İndi gül açıb Babəki, Elxanı doğan yurd,
Sayəndə sənin sayələnin bu qocaman yurd.
Lakin bizi qoymuşdu fərq atəşi həsrət,
Öz qardaşına, yurduna dövrən, təbiət.
İllər boyu hicran yağışı gözdən axardı,
Həsrətlə Araz səmtinə el gündə baxardı.
Sayəndə sənin çatdı bu eşq əhli vüsala,
Bir də bilirik batmayacaq dərdə, məlalə [24].

Məmməd Rahimin “Balaş Azəroğlu” məqaləsi Cənubi Azərbaycanca yetişən müasir şair haqqında məlumat verir. Balaş Azəroğlu yaradıcılığını təhlil edən müəllif onun əsərlərində hüzn və ələmin xalqın kədəri olduğu qənaətinə gəlir [25].

Cəfər Xəndanın “Məhəmməd Biriya” məqaləsi Cənubi Azərbaycanca yaşayıb-yaradan Məhəmməd Biriyanın yaradıcılığından bəhs edir. 1918-ci ildə Təbrizdə anadan olan şair bütün varlığı ilə xalqına bağlı olmuş, onu azadlıq uğrunda mübarizədə alovlu şeirləri ilə birliyə səsləmişdir [26].

Cənubi Azərbaycan şairlərinə qayğı göstərən “Kommunist” qəzeti bu dəfə də Əli Tudə yaradıcılığına diqqəti cəkdir. İlyas Əfəndiyev “Əli Tudə” məqaləsində şairin yaradıcılığı haqqında yazır: “Rza şah istibdadının heybətli gecələri onun da körpə qəlbini dəhşət və iztirablarla doldurmuşdu. İran sərdabələrində can verən anaların qara baxtı, fars karxanalarında “qızıl qönçələr” toxuyan qadınların vahiməli mahnıları onu şair etdi!

...O, yaralı vətən torpağının böyük dərdi ilə alışıb yanan bir fədai oldu.

Nədir hüsnündəki bu sis, bu duman,
Neçin danışmırsan, neçin gülmürsən?!
Məni düşündürən, məni güldürən,
Məni şair edən sən deyilmisən?” [27]

Məmməd Rahimin “Arazın şikayəti” şeiri şairlə çayın mükəlliməsi üzərində qurulub. Şair Arazla üz-üzə gəldiyi zaman şikayət eşidir. Çay bir zaman Arazla “xan Araz”, “düşmənlə qalxan Araz” deyən şairlərin son vaxtlar zülmkar, yağlı bir tərəfdə qala-qala “ona ana torpağı böldü” demələrindən narahatdır:

Bir zaman tufanlar keçdi başımdan,
Səni ayırdılar öz qardaşımdan.
Mənmi səbəb oldum?
Dedim: Yox, Araz.
Dedi: Vətən mülkü keçirəndə yaz.

Xoş ömür sürəndə Gəncə, Marağa,
Ellər düşməyəndə dərdə, fərağa,
Mən elə axırdım bu qərar ilə,
Şərəflə, izzətlə, iftixar ilə [28].

İsrafil Nəzərovun Cənubi Azərbaycan şairi İbrahim Zakir və Qılman Musayevin Əli Fitrət haqqında məqalələri Arazın o tayında yaşayıb-yaradan azərbaycanlı şairlərin həyat və yaradıcılıqlarından bəhs edir [29, 30].

Nigar Rəfibəylinin “Hökumə Billuri” adlı məqaləsi də “İran Azərbaycanının müasir şairləri” rubrikası altında verilmişdir. Məqalədə bildirilir ki, Hökumə Billuri dəmirçi ailəsində anadan olmuş, hələ kiçik yaşlarından zülmə, istibdada qarşı mübariz ruhlu şeirlər yazmışdır. On yeddi-on səkkiz yaşları olanda xalqının nə qədər ağır zülmərə mübtəla olduğunu daha aydın görür və dərk edir. O, şeirlərinin birində belə yazırdı:

Neynirik İrani biz, gər Azəristan olmasa,
Can nə lazımdır bizə Azər gülüstan olmasa.
Şad olammaz bu könül, bilməz ki, rahatlık nədir,
Ta ki Azər məskənim şərqilə şadan olmasa [31].

Kamran Məmmədovun “Vətənpərvər şair” məqaləsi də Cənubi Azərbaycan şairlərindən olan Mirzəli Möcüzün həyat və fəaliyyəti haqqında Qulam Məmmədlinin çapa hazırladığı kitabdan bəhs edir. Məqalədə diqqətə çatdırılır ki, Mirzəli Möcüz 1873-cü ildə Təbrizin şimali-qərbindəki Şəbüstər qəsəbəsində anadan olmuşdur. 16 yaşından yetim qalan şair bir müddət yad ölkələrdə yaşadığından sonra vətənə qayıdır. XX əsrin Cənubi Azərbaycan şairləri içərisində özünəməxsus görkəmli yer tutan Mirzəli Möcüz hər şeydən əvvəl vətənpərvər bir şair idi. O, vətəni Azərbaycanı və doğma ana dilini sonsuz məhəbbətlə sevmişdir.

Nə yatıbsan, ayıl, ey milləti-biçarə, ayıl,
Satır axır vətəni düşməne əyani-vətən [32].

Məmməd Cəfər Mirzə İbrahimovun “Gələcək gün” romanı haqqında məqaləsində yazıcının Cənubi Azərbaycanda gedən azadlıq mübarizəsinin real təsvirinə həsr olunmuş əsəri təhlil edərək yazır ki, əsərdə müəllifi təkcə Cənubi Azərbaycanın dərdi deyil, İranın, Kürdüstanın, İranda yaşayan başqa millətlərin də azadlıq uğrunda mübarizəsi və gələcəyi eyni dərəcədə düşündürür, məşğul edir. Mirzə İbrahimov Cənubi Azərbaycan və Tehran həyatını birtərəfli əks etdirmək meyindən uzaq olmuşdur. O, yalnız bu məmləkətdəki yoxsulluğu, fəlakəti, aclığı, cəhaləti, zülmü göstərməyi qarşısına məqsəd qoymamışdır. Müəllifi düşündürən əsas məsələ məmləkətdə xalqın qüdrəti, onun mənəvi zənginlikləri, mübariz ruhu olmuşdur. Odur ki, “Gələcək gün” romanı bəhs etdiyi məmləkətin və xalqların zəif tərəflərini deyil, birinci növbədə qüdrətini əks etdirən bir güzgü olmuşdur. Əsəri diqqətlə oxuyan hər kəs İran və Cənubi Azərbaycan zəhmətkeşlərində, fəhlə və kəndlilərində qüvvətli, məğlubedilməz inqilabi bir əhvali-ruhiyyənin mövcud olduğuna və bunun gələcəkdə daha da qüvvətlənəcəyinə inanır [33].

Məmməd Mübarizin “Eşqi” məqaləsi İranın inqilabçı şairi Eşqi Mirizadənin həyat və fəaliyyətinə həsr olunub. Doğma torpağının azadlığı, müstəmləkəçilik, imperialist dünyası əleyhinə şeirləri ilə xalqı ayılmağa çalışan Eşqi Mirizadə istibdadın əli ilə 31 yaşında qətlə yetirilir. O, İranın ingilis imperialistləri ilə müqaviləsinə etiraz edir, ozamankı baş vəzirə xitabən deyirdi: “Ey Vüsuqüddövlə! İran sənin babandan qalma mülkün, şəxsi namusun və hərəcay qızının isməti deyil ki, hər kəs qızıl verdi, ona satasan!..”

Eşqi Mirizadə əsərlərində İngiltərə imperializminin qanlı niyyətlərini, hiylə və ikiüzlülüklerini amansız bir şəkildə ifşa edirdi. Onun şeirləri bütün İran əhalisi arasında yayılır və sevilirdi. Bu səbəbdən yazdığı siyasi şeirlərə görə əvvəlcə zindana

atılan, sonra isə Tehran küçələrində qətlə yetirilən Eşqi ömrünün son gününədək mübarizəsini dayandırmadı:

Eşqi-vətənlə mən vətən etdim xərabəni,
Fəryad kimi vətən yenə də oldu tarumar.
Torpaq sovurmaq istəyirəm başıma bu gün,
Hardan alım o torpağı? İrani satdılar!

Eşqi Mirizadə bütün ömrünü azadlıq həsrətilə yaşamış, azadlıq düşmənləri olan imperiaлизм və irtica əleyhinə mübarizə meydanında bir həqiqi vətənpərvər kimi çarpışmış və bu yolda da həlak olmuşdur [34].

Mirzə İbrahimovun “İki həyat” hekayəsi Böyük Vətən müharibəsindən sonra Azərbaycan kəndində gedən sosializm yarışı və Milli hökumətin süqutundan sonra Cənubi Azərbaycandakı acınacaqlı vəziyyətdən bəhs edir. Tovuz rayonu Stalin adına kolxozun manqabaşçısı Sürəyya Məmmədova və Cənubi Azərbaycanın Təbriz şəhərinin komendantlığında çalışan Gültəkinin acınacaqlı taleyi müqayisə edilir. Öz əlinin əməyi ilə irəli çəkilən, dövlətin fəxri adları ilə təltif edilən Sürəyya həyat yoldaşını müharibədə itirir. Lakin o, dərddən, acıdan özünə qapanmır, kolxozun quruculuq işlərində fəal iştirak edir, yer şumladır, taxıl əkdilir, yüksək məhsul götürür. Özünün və ailəsinin dolanışığını təmin edən Sürəyya heç kəsə minnət edib əl açmır. Adı dillərdə dolaşır. Bütün ölkə onun qəhrəmanlığına heyran qalır, “əhsən” deyir.

Gültəkin isə İran rejiminin zülm və istibdad girdabında əzilən xalq nümayəndələrindən biridir. Qızı aclıq və yoxsulluq üzündən evdən qaçır, ağır müsibətlərlə üzləşir, taleyi puç olur. Ananın gözü yollarda qalır, qızı Sədəfi hər yerdə axtarsa da, tapa bilmir [35].

Cəfər Xəndanın Mirzə Əli Möcüz Şəbüstərinin vəfatının 20 illiyi ilə əlaqədar yazdığı “Cənubi Azərbaycanın xalq şairi” adlı məqaləsində şairin yaradıcılığından və üzləşdiyi təzyiq və təqiblərdən danışılır. Yoxsul bir ailədə anadan olmuş şair dövrünün eybəcərliklərini, xalqın düçar olduğu mərhumiyyətləri, yalnız inqilab yolu ilə azadlıq və istiqlalə qovuşmağın mümkünliyünü var səsi ilə bəyan edirdi. Onun satiraları ilan oynadan, fala baxan, cadugərlik edən “xırda” adamlardan tutmuş Amerika, İngiltərə, Almaniya imperiaлистlərinin siyasi diplomatları və İran şahına qədər bütün mürtəce qüvvələri amansız surətdə ifşa edirdi:

Əbəs yerə əl açıb göydən istədik imdad,
Bizi bu qədər bəlayə düçar edən odur!
Əlac yoxdur bizə şeyxdən, nə də şahdan,
Vəkildən üz əlini, çünki mülkədar odur! [36]

Əli Saləddinin “İki həyat” şeiri şairlərimizin zaman-zaman müraciət etdiyi bütöv Azərbaycan arzusunun gerçəkləşməsinə həsr edilib. Araz çayı sahilində dayanan şairin qulağına səslər gəlir. Bir tərəfdən qəm-qüssə səsi, digər tərəfdən isə zəfər dolu nəğmə eşidilir:

Elə bu an
Xan Arazın sağ yanından
Qulağıma bir səs gəlir,

Ürək yaxan, kədər dolu,
Qüssə dolu nəfəs gəlir,
Bir səs gəlir elə bu dəm,
Xan Arazın sol yanından
Ürək açan, zəfər dolu
Bir nəğmə də eşidirəm.
Ürəyimdə qucaqlaşır
Sevinclə qəm.
İki nəğmə, iki həyat, iki aləm.

Şair inanır ki, bir gün ikiye bölünmüş Vətənin övladları birlikdə Araz sahillərinə gələcək, birlikdə deyib güləcəklər:

Ürək sıxan öz rəngini,
Nəğmələr də dəyişəcək.
Öz əvvəlki ahəngini.
Təbriz qızı, Bakı oğlu,
Bu sahilə gələcəkdir.
Qoşa durub, qoşa gəzib,
Bir ağızdan güləcəkdir [37].

Bəli, Şimalı-Cənublu Azərbaycan ədəbiyyatında rast gəldiyimiz əsas xüsusiyyətlər xalqın zorla bir-birindən ayrılmasına etiraz, düşdüyü acı durumdan çıxmaq üçün mübarizə aparmağın, qeyrət göstərməyin vaxtının yetişməsinə bizə çatdırması idi. Tarixən bir olan xalqın ikiye bölünməsi, qardaşın bacıdan, ananın baladan ayrılması kimi taleyüklü məsələlərin bu şəirlərdə dərin elmi təhlili, Azərbaycanın ikiye bölünməsinə şərtləndirən amillərin konkret qeyd edilməməsi heç də bədii nümunələrin dəyərini azaltmır. Çünki bu əsərlər illərdən bəri ayrı düşmüş bir xalqın ürəklərdə gizli qalan birləşmə, ən azından sərbəst şəkildə gediş-gəlişin bərpa olunması kimi müqəddəs arzuların bədii ifadəsi idi. 1941-ci ildə Böyük Vətən müharibəsi başlayanda Sovet İttifaqının rəhbəri İosif Vissarionoviç Stalin cənub sərhədlərini möhkəmlətmək adıyla İrana qoşun yeridir. Təbrizdə Cənubi Azərbaycanın Milli hökumətinin yaradılmasına kömək göstərməklə İranın siyasi dairələrinə təzyiq vasitəsi kimi istifadə edən Sovet İttifaqı bu ölkənin neftinin İngiltərə və ABŞ kimi imperialist dövlətlərə satılmasından narahatlığını bildirir. Cənubi Azərbaycan Milli hökumətinin güclənməsindən, onların dil, muxtariyyət, azadlıq kimi tələblərindən çəkinən İran hökuməti sovet əsgərlərini Cənubi Azərbaycandan çıxarmağı Stalindən xahiş edir və bunun hər iki tərəfin xeyrinə olacağına onu inandıra bilir. Burada iki məqam özünü göstərir. Bir tərəfdən SSRİ rəhbərliyi Cənubi Azərbaycanın müstəqilliyindən sonra Şimali Azərbaycanda da birləşmək, bütöv Azərbaycan dövlətini yaratmaq ideyasının ortaya çıxacağından ehtiyat edir, digər tərəfdən isə İran neftinə nəzarəti əlində saxlamaq istəyirdi. İki dövlət rəsmilərinin Moskvadakı görüşündən, aralarındakı razılaşmadan sonra sovet qoşunları Seyid Cəfər Pişəvəri hökumətini köməksiz buraxaraq irtica qarşısında tək qoydu. İran neftinə nəzarəti ələ keçirən SSRİ həm də Cənub qapısını şimali azərbaycanlıların üzünə bağladı. Həm də bu qərarla imperialist Avropa ölkələri və ABŞ-a özünün sülhsevər dövlət olduğunu nümayiş etdirdi.

Beləliklə, sovet qoşunları Cənubi Azərbaycandan çıxarılan kimi Milli hökumətin rəhbərlərinə İran siyasi dairələri divan tutdu, həbslər, qətlər bu hərəkəti sarsıtdı, məhv elədi. Küçədə ana dilində danışmaq belə yasaq edildi.

Bundan sonra da şair və yazıçılarımız Cənubi Azərbaycan mövzusunda əsərlər yazırdı. Lakin bu əsərlərdə məsələnin əsl mahiyyətini açıb göstərməyə senzura imkan vermirdi. Azərbaycanın ikiye parçalanmasının əsl səbəbləri həmin əsərlərdə real faktlarla açılmasa da, bir-birindən ayrı düşən xalqın nə vaxtsa birləşəcəyinə böyük inam ifadə edilirdi. Beləliklə, ötən əsrin 40-50-ci illərində yaranmış şərait milli ruhu oyatmaqla yanaşı, dil və ədəbiyyatımızın inkişafına da müsbət təsir göstərdi. Həmin dövrdə İrandan Azərbaycana köçüb gələn insanlar arasında şair və yazıçılar da var idi. Balaş Azəroğlu, Mədinə Gülgün, Hökumə Billuri, Əli Tudə, Söhrab Tahir və başqa şair və yazıçıları göstərmək olar. Bu ədiblər qısa zamanda Azərbaycan sovet ədəbiyyatının yeni incilərinin yaradılması və inkişafına öz töhfələrini verir, eyni zamanda, Cənub mövzusunda dəyərli əsərlər yaradırdılar.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. N.Əliyeva. Sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı (1941-1991). Bakı: "Elm və təhsil", 2013, 664 səh.
2. S.Rüstəmxanlı. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixdən bu günə... "Ədəbiyyat qəzeti", 12 fevral 2019
3. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı milli sərvətimizdir. "Respublika" qəzeti, 3 dekabr 2017
4. İlyas Əfəndiyev. Seçilmiş əsərləri. 7 cildə, I cild. Bakı, "Çinar-Çap" nəşriyyat-poliqrafiya mərkəzi, 2002
5. Məhəmməd Biriya. "Vətənim" (şeir) // "Kommunist" qəzeti, 13 may 1945
6. Azəroğlu. "Azərbaycan" (şeir) // "Kommunist" qəzeti, 13 may 1945
7. Mir Mehdi Çavuşı. "İftixar" (şeir) // "Kommunist" qəzeti, 13 may 1945
8. Ənvər Məmmədخانlı. "Qızıl qönçələr" (hekayə)// "Kommunist" qəzeti, 19 avqust 1945
9. Məmməd Rahim. "Durna" (şeir) // "Kommunist" qəzeti, 21 avqust 1945
10. Məmmədəli Səfvət. "Bakı səfəri" (şeir) // "Kommunist" qəzeti, 28 iyun 1945 Təbriz
11. M.Rahim. "Cənublu qardaşlarıma" (şeir) // "Kommunist" qəzeti, 29 sentyabr 1945
12. Əli Nəzmi. "Təbriz" (şeir) // "Kommunist" qəzeti, 13 oktyabr 1945
13. Məhəmmədəli Biriya. "Mən ağlaram, gülər o" (şeir) // "Kommunist" qəzeti, 23 oktyabr 1945
14. Əli Fitrat. "Mübarək oktyabr", Mir Mehdi Çavuşı. "Dahi rəhbərə". "Kommunist" qəzeti, oktyabr 1945
15. M.Ətimad. "Müqəddəs bayram" (şeir) // "Kommunist" qəzeti, 7 dekabr 1945
16. "Ərdəbil şairlərinin Sovetlər İttifaqı zəhmətkeşlərinə məktubu" (şeir) // "Kommunist" qəzeti, 7 dekabr 1945
17. "Xaqani Şirvani və Eduard Braun davası" (məqalə) // "Kommunist" qəzeti, 5 yanvar 1946

18. Təbrizdəki “Şairlər məclisi üzvlərinin İran Azərbaycanı Milli hökumətinə məktubu” (şeir) // “Kommunist” qəzeti, 6 yanvar 1946
19. Mirzə İbrahimov. “Nakam məhəbbət” (roman) // “Kommunist” qəzeti, 27 fevral 1946.
20. Osman Sarıvəlli. “Birinci dərs” (şeir) // “Kommunist” qəzeti, 3 mart 1946
21. Aşıq Hüseyn Cavan. “Getmə” (şeir) // “Kommunist” qəzeti, 12 may 1946
22. Əmin Sadiq. “Füqəra şairi” (məqalə) // “Kommunist” qəzeti, 26 iyun 1946
23. Seyfəddin Abbasov. “Hacı Həsən Ağa Əntiqə furuş” (hekayə) // “Kommunist” qəzeti, 14 iyul 1946
24. Cəfər Xəndan. “İran Azərbaycan yazıçıları Stalin Konstitusiyası haqqında” (məqalə) // “Kommunist” qəzeti, 5 dekabr 1946
25. Məmməd Rahim. “Balaş Azəroğlu” (məqalə) // “Kommunist” qəzeti, 12 dekabr 1947
26. Cəfər Xəndan. “Məhəmməd Biriya” (məqalə) // “Kommunist” qəzeti, 24 dekabr 1947
27. İlyas Əfəndiyev. “Əli Tudə” (məqalə) // “Kommunist” qəzeti, 17 yanvar 1948
28. Məmməd Rahim. “Arazın şikayəti” (şeir) // “Kommunist” qəzeti, 15 noyabr 1947
29. İsrəfil Nəzərov. “İbrahim Zakir” (məqalə) // 28 yanvar 1948-ci il
30. Qılman Musayev. “Əli Fitrət” (məqalə) // “Kommunist” (məqalə) // qəzeti, 31 yanvar 1948
31. Nigar Rəfibəyli. “Hökumə Billuri” (məqalə) // “Kommunist” qəzeti, 28 fevral 1948
32. Kamran Məmmədov. “Vətənpərvər şair” (məqalə) // “Kommunist” qəzeti, 28 fevral 1948
33. M.Cəfər. “Gələcək gün” (məqalə) // “Kommunist” qəzeti, 25 avqust 1948
34. M.Mübariz. “Eşqi” (məqalə) // “Kommunist” qəzeti, 8 yanvar 1949
35. Mirzə İbrahimov. “İki həyat” (hekayə) // “Kommunist” qəzeti, 9-10-11 dekabr 1949
36. C.Xəndan. “Cənubi Azərbaycanın xalq şairi” (məqalə) // “Kommunist” qəzeti, 25 sentyabr 1953
37. Əli Saləddin. “İki həyat” (şeir) // “Kommunist” qəzeti, 16 avqust 1959

Qabil Aliiev

**The theme of South Azerbaijan on the pages of the newspaper
"Communist" (1945-1959)**

S u m m a r y

The article presents the works of art and published critical issues, published in the newspaper "Kommunist" in 1945-1950 on the topic of South Azerbaijan. The work of our poets and writers was widely reflected in the pages of the newspaper, which has always kept the theme of the South in the center of attention. The main theme of these works was the pain of divided people, the difficult conditions that our compatriots had to face in Southern Azerbaijan, the reactionary policy of the Iranian

regime against them, feelings and emotions when suppressing the ideas of national liberation. It is known from historical facts that in the forties of the twentieth century, during the Great Patriotic War, the Soviet government placed military forces in Southern Azerbaijan in order to strengthen the southern borders. As part of these troops, a number of prominent Azerbaijani writers were also sent to Tabriz, where they conducted political activity, published newspapers and magazines, and called on the people to fight for unity and freedom.

At that time, the leadership of the Soviet Union, providing assistance for the creation of a National Government in Southern Azerbaijan, used this as a means of pressure on the political regime of Iran. Soviet government did not hide their concern about the sale of this country's oil to imperialist states Britain and the United States. The Iranian government, fearing the strengthening of the National Government in Southern Azerbaijan with their demands for freedom, autonomy, and native language, asked Stalin to withdraw Soviet soldiers from Southern Azerbaijan and convinced him that this will benefit both countries. Two reasons influenced this process. First was the Soviet government was wary of the idea of joining Northern Azerbaijan after the independence of Southern Azerbaijan, the second reason was that USSR wanted to preserve the control over transition of Iranian oil.

The national Liberation movement, supported by the Soviet regime headed by Joseph Vissarionovich Stalin and strengthened under the leadership of Syed Jafar Pishevari, was suddenly left alone with the reactionary regime of Iran. Thus, by mutual agreement of the countries, the Soviet troops were withdrawn from Iran and it was the beginning of the persecution process against the leaders, active members and supporters of the National Government.

It is spoken in the presented article tragedies of Azerbaijani people in their struggle for independence. Although the National Government was overthrown in 1946, the theme of national freedom, integrity of Azerbaijan remained topical in different periods.

Габиль Алиев

**Тема Южного Азербайджана на страницах газеты
«Коммунист» (1945-1959)**

Р е з ю м е

В статье рассматриваются художественные произведения и критические труды опубликованные в газете «Коммунист» в 1945-1950 годах посвященные теме Южного Азербайджана. На страницах газеты, где тема Южного Азербайджана всегда была на первых полосах было также отражено творчество наших поэтов и писателей. Главной темой этих произведений была боль народа, разделённого по политическим причинам, тяготы с которыми пришлось столкнуться нашим соотечественникам в Южном Азербайджане, направленная против них, реакционная политика Иранского режима, протест народа идеи национального освобождения которого непрерывно подавлялись.

Историческим фактом является то, что во время Великой Отечественной войны для укрепления южных границ Советское правительство вводит свои войска в Южный Азербайджан. В составе этих войск в Тебриз также были

отправлены видные писатели из Азербайджана, где те вели политическую деятельность, издавали газеты и журналы призывали народ к борьбе за единство и свободу.

Тогдашнее руководство Советского союза, оказывало помощь процессу создания Национального Правительства в Южном Азербайджане. Целью было использование этого движения как средство давления на политические круги Ирана где в тот период активно велась продажи нефти империалистическим государствам Англии и США. Правительство Ирана, опасаясь укрепления Национального правительства в Южном Азербайджане с их требованиями независимости, автономии, признания родного языка, обращается к Сталину с просьбой о выводе советских солдат из Южного Азербайджана убеждая его, что это будет на пользу обеим сторонам. Решающими здесь оказались два фактора. С одной стороны руководство СССР, в случае провозглашения независимости Южного Азербайджана, остерегается распространения идеи присоединения его к Северному Азербайджану и создания единого Азербайджана, а с другой стороны было необходимым сохранить контроль над иранской нефтью.

Именно тогда национально-освободительное движение в Южном Азербайджане, поддерживаемое режимом Иосифа Виссарионовича Сталина и окрепшее под руководством Сеид Джафара Пишевари, внезапно остаётся лицом к лицу с реакционным режимом Ирана. Таким образом, по обоюдному соглашению Советские войска выводятся из Ирана и начинаются преследования, заговоры против руководства сторонников Национального правительства.

На представленных примерах описаны трагические события с которыми столкнулся азербайджанский народ в своей борьбе за независимость. Хотя Национальное Правительство было свергнуто в 1946 году тема освобождения и призыв к борьбе за единство Азербайджана продолжалось и в последующие годы.